

УДК 63:061.12(477)"1945-1956"(091)

БІРЮК
Андрій Миколайович,
пошукач наукового ступеня
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний
педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»
(м. Переяслав-Хмельницький)

**НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА ВІДДІЛУ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ НАУК АН УРСР
У ПЕРШІЙ РІК ДІЯЛЬНОСТІ (1945-1956 рр.)**

Стаття присвячена науково-дослідній роботі Відділу сільськогосподарських наук Академії наук УРСР у перший рік діяльності. Проведено аналіз деяких організаційних питань та перших наукових здобутків закладів Відділу.

Статья посвящена научно-исследовательской работе Отдела сельскохозяйственных наук Академии наук УССР в первый год деятельности. Проведен анализ некоторых организационных вопросов и первых научных достижений заведений Отдела.

The article is devoted to the scientific experimental work of Department agriculture of science Academy of Sciences URSR in the first year of activite. Analysis are developed some organic questions and the first scientific achievements of establishment's Department.

Сільське господарство може успішно розвиватися тільки на основі розвитку сільськогосподарської науки. Україна здавна мала велику мережу дослідних сільськогосподарських, садово-городніх, тваринницьких і лісових станцій. У ній працював ряд галузевих інститутів всесоюзного і республіканського значення. Науково-дослідні інститути, сільськогосподарські станції, десятки кафедр при сільськогосподарських вишах і тисячі колгоспних хат-лабораторій виконували безліч досліджень із найрізноманітніших питань сільського господарства, збагачуючи сільськогосподарську науку і таким чином запроваджуючи її досягнення у виробництво. Залишив свій слід у розвитку сільськогосподарської науки і Відділ сільськогосподарських наук АН УРСР (1945–1956 рр.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що науково-дослідна робота установ Відділу та його вчених висвітлена частково, тому діяльність Відділу сільськогосподарських наук (1945–1956 рр.) потребує комплексного дослідження. Безпосереднє відношення до даної проблеми мають праці, присвячені науковій діяльності закладів Відділу та їх учених, а саме: В. М. Товмаченка [1; 2], О. П. Деркача [3; 4], В. В. Зорука [5], Н. М. Новосад [6] та інших. Також нещодавно був виданий збірник документів і матеріалів «Відділ сільськогосподарських наук АН УРСР (1945–1956)» [7], в якому висвітлено роль Національної академії наук України в організації, керівництві науковими дослідженнями в галузі сільського господарства та широкого впровадження їх результатів у сільське виробництво.

Метою публікації є аналіз наукових здобутків Відділу сільськогосподарських наук у перший рік діяльності.

Виклад основного матеріалу. Створення Відділу сільськогосподарських наук припало на тяжкі роки відбудови народного господарства України, а також усього колишнього СРСР від завданих Другою світовою війною руйнацій.

Насамперед слід підкреслити, що внаслідок перетворень на селі і переходу від дрібних селянських господарств, заснованих на ручній праці, до великих господарств типу колгоспів і радгоспів із широкими можливостями використання технічних засобів виробництва, індустріальних технологій та досягнень науки уже в передвоєнні роки було забезпечено стійкий розвиток аграрного сектору та створення державних резервів, з яких у роки війни надходило продовольство для фронту і тилу [8, с. 7].

За роки Другої світової війни сільськогосподарському виробництву України було нанесено великих руйнувань: понад 42% збитків, завданих війною народному господарству СРСР, припало на Україну. Майже повністю знищено створену перед війною нову матеріально-технічну базу аграрного сектору країни, наполовину скоротились обсяги сільськогосподарського виробництва та переробної промисловості [8, с. 6]. Враховуючи всі збитки,

завдані війною, західні експерти вважали, що для відновлення господарства СРСР потрібно не менш як 20-25 років, а дехто називав навіть 100. Однак можливості централізованої системи забезпечили швидку відбудову [9, с. 851]. Подолання воєнної розрухи було наслідком небувалої надлюдської перенапруги та згуртованості, що забезпечили життєдіяльність країни.

Новостворений Відділ сільськогосподарських наук АН УРСР чекала найвідповідальніша робота щодо заходів піднесення сільського господарства країни у зв'язку з затвердженням Верховною Радою СРСР п'ятирічного плану відбудови й розвитку народного господарства СРСР на 1946–1950 рр. [10, с. 27]. Виконання таких завдань потребувало від науково-дослідних установ нових досліджень і теоретичного узагальнення досвіду передової сільськогосподарської практики та запровадження їх у виробництво [11, с. 61].

Відділ сільськогосподарських наук був створений 20 жовтня 1945 року, але фактично розпочав свою роботу лише в липні 1946 р. [10, с. 36], оскільки під час його організації постало чимало труднощів. Потрібно було забезпечити житлом наукових працівників, відбудувати приміщення для установ Відділу, а експериментальні бази створювати майже заново [12, с. 17].

З тих приміщень, що мала у своєму розпорядженні Академія наук УРСР, можна було виділити повністю Ботанічному саду, частково – Інституту фізіології рослин та агрохімії (4 робочих кімнати) та Лабораторії сільськогосподарського машинобудівництва та проблем сільськогосподарської механіки (2 робочих кімнати). Зовсім не забезпечено приміщенням Інститут лісівництва й Інститут генетики та селекції. Таким чином, більшість інститутів Відділу перебувало без робочих приміщень. Що ж до житла, то оскільки Академія наук нічого не могла виділити, то інститути навіть не в змозі були запросити жодного нового співробітника для розгортання намічених робіт [13, арк. 121], тому що бюро Відділу сільськогосподарських наук опрацьовувало проблематику на IV п'ятирічку і тематичний план на 1946 рік [13, арк. 120]. Гостро не вистачало наукового та господарського обладнання.

Незважаючи на ряд труднощів, Відділу все ж таки вдалося розгорнути свою роботу стосовно намічених завдань, що стояли перед його закладами. Інститути Відділу сільськогосподарських наук мали відіграти в Україні роль керівних інститутів, встановлюючи тісний зв'язок із галузевими інститутами та дослідними селекційними станціями. До того ж, вони повинні були керувати їхньою роботою, допомагати, ведучи роботи спільно, брати на себе розв'язання теоретичних питань і залишаючи їм практичну частину роботи [14, с. 17].

З початком своєї роботи Інститут *фізіології рослин і агрохімії* (директор – дійсний член АН УРСР О. І. Душечкін) почав розробляти теми фізіологічного обґрунтування системи живлення рослин, способів підвищення якості врожаю каучуконосів та інших технічних культур, вивчати роль ростових речовин у підвищенні врожайності культурних рослин, роль ґрунту як дисперсної системи в живленні рослин і дії добрив, посухостійкість різних екотипів ярої пшениці, вплив зовнішніх умов культивування на морозостійкість озимих пшениць та багаторічних трав, роль гормональних процесів у пошкодженні рослин [15, с. 60].

Вивчаючи проблеми удобрення, вчені Інституту фізіології рослин і агрохімії встановили, що спільне використання фосфоритів і гною наближає дію фосфоритів до дії суперфосфату. Для використання на добриво великої сировинної бази фосфоритів це мало велике значення. Досліди, проведені одним із підрозділів Інституту – Лабораторією агрохімії – в 1946 посушливому році і продовжені в 1947 р. на Драбівській (Полтавська обл.) і Чарторійській (Житомирська обл.) дослідних станціях як при прямому внесенні під цукрові буряки фосфоритів, так і при врахуванні післядії на ярових культурах (ячмені, вівсі), показали ефективність цього засобу. Вивчення дії добрив на кок-сагиз, цукрові буряки тощо у подальшому мало дати можливість зробити ряд практичних пропозицій виробництву [16, с. 36–37].

Інститут генетики і селекції (директор – дійсний член АН УРСР В. Я. Юр'єв) проводив дослідні роботи з виведення нових сортів сільськогосподарських культур для лісостепової і степової смуг України

методом гібридизації та добору ліній, стійких проти посухи, морозу, вимокання та випрівання. Особливого значення надавалося роботам із пшеницею та просом [15, с. 60]. Інституту вдалося шляхом схрещування топінамбура з соняшником одержати гібрид, який стійкий проти ряду захворювань і здатний давати високу врожайність. Шляхом обробки насіння холодом (-5° , -7° протягом 44 – 48 годин) досягнуто підвищення схожості та розвитку ростка кок-сагізу [10, с. 37].

Більшість наукових працівників Інституту генетики і селекції систематично виїжджали в колгоспи і радгоспи, здійснювали проведення агротехнічних нарад у районах, допомагали обласним організаціям Одеської, Миколаївської та інших областей у розв'язанні питань сільськогосподарського виробництва. Працівниками інституту проведено курси підвищення кваліфікації, семінари агрономів-насінньоводів і апробаторів [17].

Вчені *Інституту лісівництва* (директор – член-кореспондент АН УРСР П. С. Погребняк) працювали над порівняльно-екологічним та стаціонарним вивченням лісів і степів України. Ними розроблено ефективний метод визначень полішахматних змішувань культур, який мав велике значення в практиці лісонасаджень. Важливим досягненням інституту є опрацювання способу вирощування високоякісних стовбурів сосни, очищених від гілок. Вчені помітили, що цей дослід може сприяти способу значного прискорення росту та розвитку деревесних рослин і допоможе одержати будівельні матеріали високої цінності. Цей спосіб полягає в тому, що на дереві замолоду вищипують бруньки, через що деревця ростуть у висоту без бічних пагонів і в дорослому віці мають рівний, безгіллястий стовбур, тільки на самому верху зберігаючи невелику крону [15, с. 60–61].

Інститут ентомології та фітопатології (директор дійсний член АН УРСР В. П. Поспелов) відкрив можливість застосування механічних прийомів боротьби з великим шкідником лісу – мармуровим хрущем, одержав позитивні наслідки в боротьбі зі шкідниками лісів шляхом їх авіазапилення та обробки кореневої системи деревних садженців. Складено й здано до друку розроблену

на основі теоретичних і практичних робіт інституту інструкцію зі вчасної діагностики та профілактики захворювань жовтухою в гусені дубового шовкопряда [10, с. 37].

Ботанічний сад (директор – дійсний член АН УРСР М. М. Гришко), який у той час мав усі підстави в майбутньому стати одним із показових досягнень української культури, продовжував своє будівництво і в 1946 р. одержав 1135 форм та видів, 3067 сортів, 160000 екземплярів декоративних, плодкових, технічних і ефіроносних рослин. Сад мав площу 150 га і поділявся на чотири основні географічні частини: 1) флора України (бори, діброви, субори, степи, болота); 2) флора РРФСР, Криму, Кавказу і Західної Європи; 3) флора Азії; 4) флора Північної Америки [15, с. 60].

Ученими Ботанічного саду були вивчені проблеми теорії і практики впровадження нових для України культур, у результаті чого передали виробництву нові сорти винограду й персиків для північної частини України. Вивчаючи способи порушення періоду спокою у картоплі, з'ясовано можливість значно поліпшити використання посівного матеріалу і підвищити його продуктивність. Перевезення та збереження величезної кількості рослин збагатили науку чималою кількістю спостережень, важливих для розуміння природи та поведінки рослин при різких змінах клімату [18; 10, с. 36].

Надзвичайно велике значення в науці, у технічному і сільськогосподарському виробництвах мало використання розробленої директором *Лабораторії ґрунтознавства* дійсним членом АН УРСР О. Н. Соколовським теорії походження лесу. Лабораторія домоглася великих результатів у роботі з окультурювання солонців, встановивши можливість стійкого багаторічного піднесення врожаю цукрових буряків на 60–70 % шляхом гіпсування окремих видів солончакового ґрунту. Це мало дати змогу включити до культури великі безплідні простори ґрунтів Середнього Придніпров'я [10, с. 37].

На 1 січня 1946 р. до складу наукового персоналу, крім О. Н. Соколовського, входили: кандидати с.-г. наук, ст. наукові співробітники –

М. К. Крупський, О. М. Грінченко, Г. С. Гринь, О. М. Можейко; агрономи, молодші наукові співробітники – Л. А. Грібенник і В. Д. Кисіль [6, с. 107].

М. К. Крупським у цей час проводилася робота в галузі колоїдно-хімічної технології ґрунтів та інших матеріалів шляхом запропонованого О. Н. Соколовським осолонцювання. О. М. Грінченко працював над питаннями, що стосувалися проблем Середньої Наддніпрянщини та специфіки вбирання катіонів різними ґрунтами, а Г. С. Гринем було розпочато дослідження питання «Водяносолевий режим солонцево-солончакуватих ґрунтів південної частини Середньої Наддніпрянщини» [6, с. 108–109].

Лабораторія машинобудування та проблем сільськогосподарської механіки (директор – член-кореспондент АН УРСР А. А. Василенко) в перший рік діяльності Відділу проводила дослідження можливості заміни сталюого лемеша чавунним. Лабораторія розробила рецепт виготовлення спеціального пружного і дешевого чавуну для лемешів. Досліди дали такі результати: тривалість дії лемеша збільшилася у 2–2,5 рази, а вартість зменшилася у 3–4 рази. Ця робота Лабораторії на той час мала велике значення. Відомо, що до Другої світової війни, щоб продовжити використання лемеша, вважали за можливе застосовувати хромовану сталь. Але виготовлення лемеша з цієї сталі дуже здорожчувало його вартість при незначному ефекті, оскільки для сільського господарства колишнього СРСР щороку потрібно було близько 10 млн. лемешів, тобто до 50 тис. тонн високоякісної сталі. Досліджувана Лабораторією заміна сталі чавуном у виробництві лемешів дала можливість замінити всі сталюі частини сільськогосподарських машин (молотарок, комбайнів, тракторів) чавунними, у результаті чого зменшилася їх вага, отже, була досягнута економія коштів, металу та енергії [15, с. 61].

Висновки випливають із того, що новостворений Відділ сільськогосподарських наук АН УРСР, опрацьовуючи теоретичні проблеми і впроваджуючи свої винаходи в практику, безсумнівно, відіграв значну роль у період післявоєнної відбудови і дальшого розвитку сільського господарства

України. Його закладам за короткий термін свого існування вдалося довести свою наукову життєдіяльність.

У перспективі бажано глибше дослідити напрями діяльності Відділу за роки його існування та поглибити висвітлення наукового доробку окремих науковців, що працювали над питаннями розвитку сільського господарства України.

Список використаної літератури

1. *Товмаченко В. М.* Учені Відділу сільськогосподарських наук Академії наук УРСР [Електронний ресурс] / В. М. Товмаченко // Історія науки і біографістика. – 2007. – Вип. 3. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/E-journals/INB/2007-3/07tvmanu.pdf>. – Заголовок з екрана.

2. *Товмаченко В. М.* Учені Відділу сільськогосподарських наук (II) [Електронний ресурс] / В. М. Товмаченко // Історія науки і біографістика. – 2008. – Вип. 1. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/E-journals/INB/2008-1/08tvmvsn.pdf>. – Заголовок з екрана.

3. *Деркач О. П.* Становлення «Лабораторії машинобудування та проблем механіки» АН УРСР у 40-х роках ХХ ст. [Електронний ресурс] / О. П. Деркач // Історія науки і біографістика. – 2008. – Вип. 1. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/E-journals/INB/2008-1/08dopmpm.pdf>. – Заголовок з екрана.

4. *Деркач О. П.* Здобутки Лабораторії машинобудування і проблем сільськогосподарської механіки [Електронний ресурс] / О. П. Деркач // Історія науки і біографістика. – 2008. – Вип. 2. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/E-journals/INB/2008-2/08doppsm.pdf>. – Заголовок з екрана.

5. *Зорук В. В.* До 105 річниці з дня народження М. М. Гришка [Електронний ресурс] / В. В. Зорук // Історія науки і біографістика. – 2007. – Вип. 1. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/E-journals/INB/2007-1/07zvvdng.pdf>. – Заголовок з екрана.

6. *Новосад Н. М.* Становлення та науково-дослідна діяльність лабораторії ґрунтознавства при Харківському сільськогосподарському інституті (1924–1956 рр.) / Н. М. Новосад // Історичні записки : зб. наук. праць. – Луганськ, 2007. – Вип. 13. – С. 101–120.

7. *Відділ сільськогосподарських наук АН УРСР (1945–1956): зб. документів і матеріалів* / [УААН, ДНСГБ, НАНУ, НБУВ ім. Вернадського; за наук. ред. акад. УААН М. В. Зубця]. – К. : Аграр. наука, 2008. – 348 с.

8. *Аграрні лани ветеранів війни: спогади ветеранів* / [голов. ред. та упоряд. І. М. Кравченко]. – К., 2007. – 241 с.

9. *Україна: політична історія (ХХ – початок ХХІ ст.)* / [редрада: В. М. Литвин (голова) та ін.; редкол.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) та ін.]. – К. : Парламентське вид-во, 2007. – 1028 с.

10. *Білецький О. І.* Про роботу Академії наук Української РСР в 1946 році / О. І. Білецький // Вісн. Акад. наук УРСР. – 1947. – № 4. – С. 27–40.
11. *Калачіков О. Т.* Науково-дослідні заклади Міністерства сільського господарства УРСР / О. Т. Калачіков // Сіл. госп-во України. – 1947. – № 5. – С. 61–62.
12. *Гришко М. М.* Про організацію Відділу сільськогосподарських наук в системі АН УРСР / М. М. Гришко // Вісн. Акад. наук УРСР. – 1946. – № 1. – С. 15-19.
13. *Доповідна* записка Президії АН УРСР до РМ УРСР про забезпечення установ Відділу сільськогосподарських наук АН приміщеннями, науковим обладнанням та реманентом. – Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, од. зб. 245, арк. 120–126.
14. *Палладін О. В.* Постанови Пленумів ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У про заходи піднесення сільського господарства в післявоєнний період і завдання інститутів Академії наук Української РСР / О. В. Палладін // Вісн. Акад. наук УРСР. – 1947. – № 4. – С. 11–21.
15. *Бурлака Ф.* Відділ сільськогосподарських наук АН УРСР / Ф. Бурлака // Сіл. госп-во України. – 1947. – № 5. – С. 60–61.
16. *Душечкін О. І.* Деякі підсумки роботи Інституту фізіології рослин і агрохімії / О. І. Душечкін // Вісн. Акад. наук УРСР. – 1948. – № 2. – С. 35–39.
17. *Оровецький П.* Колектив Інституту селекції і генетики виконує свої зобов'язання / П. Оровецький // Колгоспник України. – 1946. – 26 верес. – С. 3.
18. *Над чим працюють вчені Сільськогосподарського відділу* // Колгоспник України. – 1946. – 17 серп. – С. 1.